

NÉGY TEXTILBORÍTÁSÚ LEGYEZŐ RESTAURÁLÁSA A LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL

„Egy régi költő mondja a legyezőről: Legkönnyebb eszköz a kaczérságot szemérmességnek feltüntetni és titkokat közölni; hatalmas fegyver, melynek egy mozdulata lesujt, míg a másik fölemel; delej mely vonz, és távol tart magától; nyitott könyv, melyből kiolvashatod boldogságodat, ha a kedvesnek pillantása erre feljogosít!”¹

A legyező az arc legyezésére, hűsítésére szolgáló eszköz. Már az ókorban is ismerték keleten.² Indiában a királyi méltóság jelvénye volt, Japánban pedig a katonai hatalomé. Európában egyházi, liturgikus célokra használták a kör alakúra nyitható flabellumot és a hosszú nyelű, kör alakú ripiont. A XVI-XVII. század fordulóján Medici Mária honosította meg Franciaországban. Az előkelő hölgyek aranyzsinóron viselték, ugyanolyan drága övükön. Fontos szerepet főleg a XVIII-XIX. században töltött be, mint a női öltözködés kelléke. A máig használatos összecukható legyező szintén keletről került hozzánk. A reneszánsz hozta divatba a négyszögű, zászlóforma és kör alakú, festett legyezőt tükörrel a közepén, strucc- és pávatollal keretezve. XV. és XVI. Lajos idejében Franciaországban pompás bőr-, selyem-, és pergamen-, elefántcsont-, teknőclegyezőket állítottak elő, gyöngyház, arany és ezüst díszítéssel. A Versailles-i udvarban a legyezővel az etikett is foglalkozott, az udvarhölgyek pl. csak a királynő jelenlétében nyithatták ki a legyezőjüket. Párizsban a rokokó idején a legyezőnek fontos szerep jutott a gáláns kapcsolatokban is.³ Valaki „feltalálta” a legyezőbeszédet. S ...”idővel szerető szívek közvetítője, illetőleg érzelmeinknek kifejezője lett. Valóban elmés dolog! Ugyan melyik árgus szemű anyának jutna eszébe, hogy midőn leánya legyezőt gyorsan kinyitja, homlokához viszi, lábára mutat, akkor ott, a másik sarokban az imádó csaknem elolvad a végtelen boldogságtól. Alig van könnyebb módszer az érzelmeket titkon, mások előtt észrevétlenül kifejezni mint éppen a legyező különféle mozdulatai által.”⁴ A különféle alkalmakhoz

más-más legyező illet, s egy hölgynek több darab is volt a birtokában, amelyeket tárlókon tartottak. (1. ábra)⁵

A legyező a polgárság köreiben is elterjedt, s a báli ruha kiegészítőjeként, máig előfordul. Távolról sincs azonban akkora jelentősége, mint Keleten vagy Dél-Spanyolországban, ahol szerves része az ünnepi ruhának.

A Laczkó Dezső múzeum gyűjteményében 21 db legyező található.⁶ Ezek anyaga: fa, toll, papír, csont, teknőcpáncél, szaru, celluloid, textil, nád. Díszítésük változatos és igen gazdag. Festett, nyomott, arany- és ezüsthíázott, különféle felvarrt flitterekkel, islógokkal, áttört acéllapocskákkal,⁷ gyöngyház és acél berakással, vésett és áttört mintákkal készültek.

Textilrestaurátorként elsősorban a textil borítású legyezők restaurálásával foglalkozom. Az összetett anyagú és készítésechnikájú tárgyak változatos konzerválási problémákat vetnek fel, megoldásuk izgalmas szakmai feladatot jelent.⁸ A továbbiakban négy textilborítású legyezőt és ezek restaurálását ismertetem.

A legyezők leírása és restaurálása

I.

Az I.56.58. leltári számú tárgy szélessége kinyitva: 27,5 cm. Záróküllő hossza: 14,8 cm. Vastagsága: 2,1 cm. 15 db küllőből és két záróküllőből áll. Ezek felső, textillel borított része fából, az alsó rész pedig teknőcpáncélból készült. Alul, a forgáspontban gyöngyház alátéttel ellátott szegecs fogja össze

őket. A fa részek festettek, a teknőcpáncél pedig arany és ezüst fóliával⁹ díszített. A küllők teknőcből készült része mind formailag, mind díszítményében egy-egy gabona növényre emlékeztet. A szárak és a kalász a köztük lévő szeme aranyozott ezüst fóliával, minden második pedig ezüst fóliával díszítettek. A záróküllők kalász feletti része keskenyebb, és díszítése merőben eltérő, keleties. (2. ábra) A textilborítás ritka szövésű, áttetsző selyemből¹⁰ készült. Valószínűleg egyszínű világoskék¹¹ volt, de erre ma már csak a világoskékre festett küllőkből, és a gazdag flitter és tükrös díszítményekből következtethetünk, amelyek mellé a festett díszítés már túlzás lett volna. Minden második küllő közét arany színű flitterekből felvarrt, háromszirmú virágalak díszíti. A virágok levelét kis ovális tükrösök jelképezik. A talajt, amelyből a virágok kihajtottak, három egymás alatti flittersor szimbolizálja. Közülük a középső acél, felvarrásukkor a cérnából egy-egy hurkot képeztek. Ma már nem tudni, hogy ezek a hurkok díszítésként vagy valaminek a rögzítésére szolgáltak-e. A legyező két-két szélső cikkelyét stilizált virág alakú tükrös díszíti, a felső szélét pedig selyem szalag¹² zárja.

A restaurálás előtti állapot

A legyezőt összecsucukva kaptam kézhez. Azonnal látni lehetett, hogy a textil rész az anyag öregedése folytán teljesen törékennyé vált, és szinte mind kihullott a küllők közül. Csak néhány töredék maradt fenn a legyező felső szélét szegő szalagból és a legyezőt borító selyemből. Jobbára csak a díszítményeket lehetett belőle látni. Ezeket az a cérna tartotta egyben, amellyel egykor felvarrták őket a tárgyra. Az összegubancolódott varrószalakat a díszítményekkel együtt rátekerték az összecsucukott, töredezett küllőkre. A fémfóliák felületét fekete korróziós termék borította. Egy részük hiányzott. Sajnos úgy gondoltuk, hogy ez a legyező nem állítható helyre, ezért fotó sem készült erről az állapotról.

Restaurálás

Az ilyen tárgyak kihívásként csalogatják a restaurátort; engem is. Óvatosan elkezdtem lebontani a gubancot, hogy szabadabbá tegyem a küllőket és a különböző cérnán függő flitterekből álló díszítőelemeket. Néhány flittert és tükröst a készítéskor az alatta lévő küllőt átvarrva rögzít-

tettek a legyezőre, mert úgy adta a minta. Ezekből pontosan meghatározhatók voltak a cérnákon függeszkedő kis virágmotívumok és a flittersorok eredeti helyei. A küllők megadták a legyező méretét, a textilfoszlányokról pedig megállapítható volt az anyaga, a száliránya és a kötése is.

A manuális munkát a küllők, díszítmények, és a textiltöredékek helyére illesztésével kezdtem. Egy nedves ecset segítségével eltávolítottam a felületi port és a felpuhult cérnákat ki tudtam igazítani, azok eltörése nélkül. Utána az eltört küllőket ragasztottam Planatollal¹³ össze, és akril temperával kiretusáltam a törés helyét. A fém díszítményekről a korróziós termékeket mechanikusan, puha radírral távolítottam el, majd Paraloid B72-vel¹⁴ több rétegben¹⁵ levédtem. A legyező felső szélét szegő szalagból megmaradt töredékeket Präwozelles,¹⁶ ioncserélt¹⁷ vízben tisztítottam, majd a legyező ívének megfelelő formára kitűztem,¹⁸ papírvattával leitatam a felesleges öblítővizet, s hagytam lassan megszáradni, nehogy a szerkezeti rézből is veszítsen az amúgy is törékennyé vált szalag. A legyező textilborításának pótlásához az új anyag kiválasztásakor több szempontot kellett figyelembe venni: a díszeket rögzítő eredeti cérnákat sem kiszedni, sem károsítani egy átvarrással nem akartam, a ragasztás reverzibilitása pedig megkérdőjelezhető, ezért úgy határoztam, hogy nem egy textilrétegre rögzítem ragasztással vagy varrással, a megmaradt díszeket a küllők fa részeivel együtt, hanem két selyemkreplin¹⁹ közé varrom. Ez az anyag szinte teljesen átlátszó, így nem takarja el a megmaradt részeket egyik oldalról sem, de elég erős ahhoz, hogy összetartsa a legyezőt, és helyettesítse ez által a régi textilborítást. Mivel ez utóbbinak az eredeti színét nem tudjuk biztosan, a kiegészítő anyagot nem színeztem meg. Ebből a tört fehér selyem szövetből az eredetinek megfelelő szálirányú és formájú, de annál kicsit nagyobb darabot vágtam ki, kétszer. Az egyiket az eredeti méretre pontosan helyre illesztett legyezőmaradvány fölé terítettem és a küllők fa részéhez Paraloid B72-vel hozzáragasztottam. A ragasztás megszáradása után a legyezőt az alatta lévő Hungarocell²⁰ táblával együtt átfordítottam a fonákjára, egy másik táblára. A felül lévő táblát leemeltem róla, az alatta lévőhöz pedig hozzátűztem a szépen kiigazított selymet. Mivel a forgatás által a kreplin a legyező alá került, alkalom nyílott a már rögzített küllők közti flittereket és tükrösöket is pontosan a helyükre igazítani. Ezek elmozdulását a végleges rögzítésig úgy akadályoztam meg, hogy Glutofixel²¹ egy vízoldható ideiglenes ragasztást képeztem az al-

só selyemhez. Ezután felülre is ráterítettem a már kiszabott, másik kreplint, szintén az eredeti száliránynak megfelelően, és ezt is letűztem a Hungarocellhez. A végleges rögzítést félköríves tű segítségével, selyemszállal készítettem el. A flitterek és díszek lyukain nem öltöttem át, hanem az általuk alkotott motívumokat varrtam körbe. Ugyanígy rögzítettem a küllőket is a két szövétréteg közé. A záróküllőkre pedig úgy, hogy a küllő lapjára kerülő réteget közvetlenül a küllő szélénél levágtam, a felsőt pedig nagyobbra hagytam fél cm-rel. Ezt a többletet visszahajtottam, beburkolva ezzel az alsó réteg vágott szélét, majd az így elkészített szélső cikkeket leragasztottam a záróküllőkhoz. A legyező borításának alsó íve a stilizált kalászkok cikcakk vonalat adó tetejéhez csatlakozik. A pótlás alsó szélének kialakításakor követtem ezt a vonalat. Egyrészt a tárgy maga engedi feltételezni, hogy eredetileg is ilyen volt, másrészt ez akadályozza a vágott szél foszlását. A legyező felső ívét szegő eredeti szalagot törekenysége miatt nem lehetett szegésre újból felhasználni, ezért azt a hasonló szalagból elkészített kiegészítéssel együtt, a díszekkel megegyezően, a két kreplin közé varrtam. Az egyik borítóanyag szélét ráhajtottam a szalagra a másikat csak simán vissza, majd közvetlenül a szalag felett, élében összevarrtam a két egymás felé behajtott szélet. A varrókonzerválás elkészültével leoldottam a Glutofixet és papírvattával leittattam.

A küllők szabad részeinek tisztítását puha radírral tökéletesítettem, a hiányzó aranyfóliák helyét arany színű akvarellal retusáltam és levédtem.

A restaurált legyezőt a helyes tárolás érdekében a számára készített, savmentes-papírral kibélelt kartondobozba helyeztem.

2.

Az I. 56.55.²² leltári számú brisé²³ legyező 18 küllőből és két záróküllőből áll. Szélessége kinyitva: 45 cm. Záróküllő hossza: 24 cm. Vastagsága: 2,1 cm. Barna²⁴ selyemborítással²⁵ készült, empire stílusban. Díszítése különböző méretű aranyozott-ezüst, -réz²⁶ flitterekből és fémfonalból²⁷ áll. A pirossal kontúrozott előrajz ma is jól látható. A díszítmény fő motívuma a tűz, amely háromszor is megjelenik a tárgyon. A selyem felső szélét arany színű, papírszalaggal szegték. A küllők anyaga teknőcpáncél, gyöngyház berakással, aranyozott ezüstoffóliás és tükrös díszítéssel. A

küllők textillel borított része fából készült. A legyezőt a forgáspontban egy gyöngyház alátétes részszegecs fogja össze.

Restaurálás előtti állapot

A tárgy felülete poros szennyeződésekkel borított. A tükrös díszítményeken rozsdás, a flittereken ezüst- és rézkorrozó jelent meg. A fólia kb. egyharmada lepergett, a meglévők felületét ezüstkorrozíós termék sötétítette be. A küllők fa részei töredezték, a teknőcpáncélból való részek hiányosak, mintha valamilyen vegyi hatás következtében maródtak volna ki. A textil sérülése is hasonló múltra mutat. Eltekintve a hajtásélben való töréstől, a károsodás főleg a küllők fa és teknőc részének összeillesztésénél mutatkozik. Elképzelhető, hogy a ragasztásra használt anyag nem volt megfelelő, és ez okozta mind a textil, mind a teknőc károsodását. A felvarrt tükrösöket és flittereket erős selyemcérnával rögzítették, amely ma is jól tart, csak a textil alsó ívét keretező flittersor hiánya látványos, kb. a felére tehető. A kis kör alakú tükrökből mindössze három maradt meg. A legyező felső szélét záró papírszalag töredezett, kopott és hiányos.

Restaurálás

E tárgynál a konzerválás fő nehézségét az okozta, hogy a dús flitterezést akkor varrták a legyezőre, amikor már a küllők mindkét oldalát bevonták a selyemmel, vagyis a legyező gyakorlatilag kész volt, csak a textil díszítése hiányzott. Ezáltal a törött küllőket nem lehetett kiszabadítani a két szövétréteg közül, hiszen a varratok sok esetben a küllőt átszűrva készültek. A használat közben a legnagyobb igénybevétel a küllők teknőc feletti fa részeire, közvetlen az összetoldások fölötti részre esett. Jól mutatja ezt az is, hogy ezen a területen hét darab küllő volt eltörve, a legyező felső szélének közelében pedig mindössze az a kettő, amelyet fémfonallal sűrűn átöltöttek. Az egymást érő öltések annyira megyengítették a furnér vastagságú küllőket, hogy talán még a hímzés készítésekor eltörtek. Ezeket a mellettük lévő ép küllők megtartják, ezért jobbnak láttam nem kibontani az eredeti hímzést. A másik hét küllőt viszont mindenképp szükséges volt össze- ragasztani és megerősíteni. Ennek érdekében le kellett bontani a textil alsó ívét követő flittersort, aminek jobbára csak a bal fele volt meg. A két záróküllőt szintén leválasztottam a selyemről. Az enyves ragasztás langyos vízzel jól oldódott. Ekkor

derült ki, hogy a legyező elő-, és hátlapját igen leleményes módon, két darabból építették össze. (3. ábra) Ezáltal az alsó küllőrészhez, különböző, előre elkészített záróküllők voltak illeszthetők. Nőtt a variációs lehetőség.

A legyező borításának portalanító tisztítását ioncserélt víz és etanol 1:1 oldatával végeztem. A felvitt oldatot papírvattával gyorsan felitattam, hogy a szálanyag ne duzzadjon túl. Ezt néhányszor megismételtem, amíg a papíron már szennyeződés nem volt látható. Majd a legyezőt formára tűztem és kiigazítottam a foszlott felső szél szálait. A kezelés által a flitterek is fényesebbek lettek. További tisztításuk esztétikai szempontból nem volt okvetlen szükséges, és a varrócérnak, valamint a gase károsodásával járt volna, ezért ebben az állapotban levédtem őket Paraloid B72-vel. A küllőkre kötött poros szennyeződéseket és a fém díszítés korróziós termékeit radírral távolítottam el. A fóliát és a kis kör alakú tükrösöket itt is több, vékony réteggel védtem le.

A kiegészítő anyagok megválasztásánál három fő szempont dominált. Az egyik, hogy az illető anyag ne bocsásson ki a műtárgyra nézve káros anyagot, a másik, hogy az eredetihez hasonlítson, a harmadik pedig, hogy megmunkálható és beszerezhető legyen. Ezek alapján a legyező felső szélét szegő papírszalag kiegészítéséhez enyves papírból a szalagnak megfelelő szélességű csíkot vágtam, és akvarellal aranszínűre festettem. A textil borítás alsó ívének alátámasztásához selyemkreplinből szabtam ki a gase két rétege közé beilleszthető darabot, és anilin színezékkel sötétbarnára színeztem, a varrókonzerváláshoz szükséges selyemszállal együtt. A küllők kiegészítéséhez Kalloplast,²⁸ a tükrösök pótlására pedig 0,3 mm vastagságú alumínium lemez állt a rendelkezésemre.

Először a küllőket restauráltam. Egy ép küllőről mintát vettem,²⁹ majd a negatívba illesztettem a hiányosat és Kalloplasttal kiöntöttem a pótlást. Ezt mind a nyolc hiányos darabbal megismételtem. A záróküllőkön lévő kisebb hiányokat kitöltöttem, majd a műanyagot a kikötés után a lapok méretére csiszoltam. A kiegészítéseket nem kellett megszíneznem, mert a kikötött műanyag szinte megegyezik az áttetsző, sárgás küllők színével. Utána a kis kör alakú tükrösök pótlásának az elkészítése volt célszerű. Nyolc darab 4 mm és tizenhárom darab 3 mm átmérőjű korongot vágtam lyukasztóval az alumínium lemezből, majd

csiszolóvászonnal simára csiszoltam a szélüket és több réteg Paraloid B72-vel levédtem mindkét oldalukat. Ugyanezzel az anyaggal rögzítettem a küllők eredeti mélyedéseibe a lemezeket, valamint az elő- és hátlapok felső felét az aljukhoz. Természetesen a ragasztáshoz töményebb oldatot használtam. A küllők fa részének eltört darabjait a törésvonalak mentén hátoldadról elvékonyítottam. A hiányba illeszkedő tompaszögű ékalakot faragtam körte furnérból. A hosszú oldalát barnára³⁰ pácoltam, a rövideket pedig a küllő elvékonyított részéhez ragasztottam, ezzel összefogva és megerősítve azt. A vékonyításra azért volt szükség, hogy az egymásra ragasztott régi és új furnér csak minimális mértékben legyen vastagabb az eredeti vastagságánál, és a kettő a csatlakozásnál egybesimuljon.³¹ A ragasztáskor a textilborítás alsó széléit óvatosan kihajtottam, majd szilikonpapírt tettem a Planatollal megragasztott küllő két oldalára és lesúlyoztam egy napra. Ezt a többi hat törött küllőn is megismételtem. Egyszerre csak egy küllőn lehetett úgy dolgozni, hogy a súlytól ne feszüljön a többi. A varrókonzerválást csak ezek után tudtam elkezdni. Az eredeti anyag szálirányával megegyező, a legyező ívének megfelelőre kiszabott selymet csipesszel a két gase közé csúsztattam, a hímzés vonaláig. Helyére igazítottam az eredeti textilt, majd selyemszállal varrókonzerváltam a foszlott széleket, lyukat, szakadást és visszavarrtam a lebontott flittersort, egyenletesen elosztva az íven. A konzerváláshoz alkalmazott öltéstípus az áthidaló és lefogó öltés volt. Végül a záróküllőket rögzítettem a textilborítás két szélső cikkére, a felső szélére pedig a kettéhajtott enyves papírszalagot. A küllők fólia díszjeinek hiányait aranszínű akvarellal retusáltam. (4. ábra) A tároláshoz savmentes-papírral bélelt, a tárgyhoz méretezett kartondobozt készítettem.

3.

Az I. 56.56.³² leltári számú brisé legyező 18 küllőből és két záróküllőből áll, tüll borítású. Szélessége kinyitva: 36,5 cm. Záróküllő hossza: 18,8 cm. Vastagsága: 2,1 cm. A küllők tülllel borított része festett fából készült, az alsó negyede és a záróküllők pedig teknőcpancélból. Utóbbi részeket áttört minta és tükrös, kör meg csillag alakú berakás díszíti. A küllőket a forgáspontban egy gyöngyház alátétes rézszegecs fogja össze. A tüllt több rétegben egymásra helyezett fém díszítményekkel gazdagították. A küllők vonalára cikcakkban varrták fel az ovális, kétlyukú tükrösöket. A köztük lévő szabad területe-

tekre cikkelyenként négy, virágfej alakú flittert varrtak, egyenletesen elosztva. Egy sor flitter zárja a tüll alsó szélét is, annak ívét követve. A felső szélén arany színű, áttört fémfóliára virágszirom szerűen varrták az ovális díszeket, ezt íves vonalban flitterrel vették körül. Felette két oldalt is egy-egy flitter van. A legyező felső szélét keretezendő pedig a cikkek szélességét kitöltő, rácsszerűen áttört tükrös lapocskákat rögzítettek az arany színű fólia tetejére. A méhsejt kötésű tüll felső szélét arany színű enyves papírral szegték.

Restaurálás előtti állapot

A tüll és az azt szegő papírszalag szinte teljesen tönkrement, sötétszürke volt a poros szennyeződésektől. A flitterek és egyéb tükrösök korrodáltak. A küllők deformálódtak. A csillag alakú tükrös berakásokból húsz, a kis körökből kilenc, a virág alakú flitterekből nyolc, a hálósan áttört acéllapocskákból hat hiányzik. Az arany színű áttört lemezek gyűrtek, egy elveszett, öt hiányos. Három küllő törött, ötnek a hegye nincs meg.

Restaurálás

Először egy szilikonpapírral bevont Hungarocell táblán kiegyenesítettem, helyére illesztettem és kitűztem a legyező töredékeit. Egy nedves ecset segítségével eltávolítottam a felületi port és kiigazítottam a tüll megmaradt foszlányait. A fém díszítményeket és a küllőket az előzőekben leírtak szerint kezeltem. Az arany színű fémlemez hiányzó részeit, az eredetét utánzó, poncolt rézlemezről pótoltam. A restaurálás hasonlóan történt az I. 56.58. leltári számú legyezőéhez, de itt a töredékek helyreállítását csak színoldalról, a küllők összeragasztását csak fonák oldalról lehetett elkészíteni. Ez okból a küllőket a színoldalról csak élében ragasztottam össze, majd a legyezőre ráterítettem egy kreplin réteget (5. ábra), amelyet a díszítmények területén, Glutofixel ideiglenes ragasztást képezve rögzítettem. Közben a rögzítő tűket kiszedtem, majd hasonlóan a másik legyezőhöz, két Hungarocell tábla között megfordítottam. Ekkor tudtam a küllők fa részeinek a ragasztását hátoldaltól egy-egy ide illőre faragott furnérral megerősíteni és a hiányzó végeket kiegészítéssel pótolni. Ezeket akril temperával az eredetinek megfelelő kékes fehér árnyalatra előre

retusáltam. Ezután felülre is ráterítettem az előző szálirányával azonosan, a már kiszabott másik kreplint, és ezt is letűztem a Hungarocellhez. A végleges rögzítést itt is félköríves tüvel, és selyemszállal készítettem el, a díszítő motívumokat és a küllőket minden oldalról körbe varrva. A záróküllőkre a két réteget ugyanúgy ragasztottam rá, ahogy az I. 56.58.-asnál. Az eredeti szegőszalag viszont itt papírból készült, és a két záróküllőn lévő kivételével nem maradt ép darabja. Ezt arany színű akvarellal festett, enyves papírból kivágott szalaggal váltottam ki és az eredeti technikának megfelelően felragasztottam a textilborítás vágott szélére. A konzerválás elkészültével leoldottam a Glutofixet, és papírvattával leitattam. A küllők teknőc részei szerencsére épek, csak a tükrös díszek hiányoztak. A küllők szabad részeinek tisztítását puha radírral tökéletesítettem. A hiányzó kör és csillag alakú tükrösök pótlásához 0,3 mm vastagságú alumínium lemezből lyukasztóval kiütöttem a szükséges köröket. Lecsiszoltam a szélüket, és lemezollóval csillag alakúra kivágtam a szükséges húsz darabot, majd levédtem és beragasztottam a helyükre azokat. (6. ábra)

A tárolást az előzőeknél is alkalmazott módon oldottam meg.

4.

Az I. 56.49.³³ leltári számú brisé legyező 12 küllőből és két záróküllőből áll. Egy oldalon selyemborítású, szélessége kinyitva: 51,5 cm. Záróküllő hossza: 27,5 cm. Vastagsága: 3,2 cm. A küllők csontból és fából készültek. A csont részt áttört ornamenssel és különböző színű aranyfóliával díszítették. A forgáspontban rézszegecs fogja össze. Ennek a két vége egyben foglalatként szolgál a benne lévő nyolcszögű (valószínűleg üveg) kő számára. A küllők felfelé egyre keskenyednek, így a legyező kinyitott állapotában nagy hézag van köztük. A záróküllők fonák oldalára rózsaszín, lakkozott felületű „selyempapír” ragasztottak; olyan hatást keltve ezzel, mintha az áttört minta háttérben gyöngyházberakás lenne. A küllők felső, fából készült részére, amelyre később a textilborítás került, sorszámok vannak festve. A számok azt jelzik, hogy az adott küllő hányadik a záróküllő után balról jobbra. A küllők fa-részei teljesen egyformák, tehát a számozásnak csak úgy volt értelme ha a legyező készítésekor a küllők csont részét előbb egyesével összeragasztották egy-egy fa küllőrészsel, és csak azután fűzték rá a szegecsre a megfelelő sorrendben. Utóbbi a csont rész mintái szabták meg, itt ugyanis

több küllő egymás mellé helyezve alkot egy mintaegységet. A textilborítást gyümölcszedéses, festett jelenet díszíti. Ennek egyes motívumait apró láncöltéssel, finom fémfonallal körbevarrták. A gyümölcsöket és faleveleket az alakjuknak megfelelő, varrással rögzített színes flitterek szimbolizálják. A díszítés még akkor történt, amikor a selyem még nem volt a küllőkhöz rögzítve. A küllők ugyanis nincsenek átöltve, tehát a varratok csak akkor készülhettek, amikor már a festmény kész volt, de a textilt még nem ragasztották rá a vázra. A selyemlap vászonkötésű, halvány zöldeskék. A küllőkhöz a hátoldalról vékony, enyves papírral rögzítették, majd egy könnyed futóvirág motívumot festettek középtájra. A festmény domináló színei a piros, kék és a rózsaszín. A jelenet egy kastélykertben játszódhat: egy kalapos rokokó ruhás hölgy kis kosarát viszi, egy másik a kötényt tartja a fa alatt, amelyen egy térdnadrágos férfi szedi a pirosuló gyümölcsöket; jobbra pedig a másik férfi összefont karral ül egy faragott köépitményen. A jelenetből a legyező két széle felé virágos növények ágaznak kifelé, kitöltve a rendelkezésre álló teret. A legyező szélét natúr színű vászonszalag szegi.

Restaurálás előtti állapot

A tárgy felületét poros szennyeződés borította. Az elő és hátlap felső harmada hiányzott (7. ábra), egyébként a küllőzet ép. A megmaradt fólia díszítés befeketedett a korróziós termékektől. A textilborítás minden második cikke megsötétedett, a hátoldalukra ragasztott enyves papír öregedése folytán. A festett jelenet bal oldalából négy és fél cikk hiányzik, valamint a jobb széléből kihajló virág egyik ágát egy megközelítőleg téglalap alakú kivágással eltávolították. (Talán egy másik legyező javításához volt szükség e részletre.) Egy korábbi helyreállítási kísérlet alkalmával a hátoldalra egy vastag, merev térképvasznat kasíroztak, de nem pótolták vele a bal oldal hiányát, hanem az utolsó három küllőt egymáshoz drótozták. Ezzel akadályozták meg, hogy a küllőzet teljesen kinyitódjon és feltűnjék a textilborítás hiánya.

Restaurálás

A hátoldalról mindenképp tanácsos volt a térképvasznat eltávolítani, hiszen meghamisítja a legyező eredeti méretét, tönkre teszi a tárgy játékos könnyedségét, és elfedi a hátoldal informáci-

ót a szemünk elől. A vászon felkasírozásához használt ragasztó víz hatására duzzadt, és leválaszthatóvá vált. A legyezőre festett gouache technikájú kép azonban levérzett a nedvesítéstől. Megoldásként a tárgyat 97-98 %-os relatív páratartalmú légtérbe helyeztem. Ezáltal a ragasztó megduzzadt, és a térképvasznat le tudtam választani a hátoldalról anélkül, hogy a festmény károsodott volna. A magas páratartalom hatására a küllőket a selyemszövethez rögzítő enyves papír is eltávolíthatóvá vált, így mód nyílt a küllőzet és a textil külön kezelésére. A selymet először mechanikusan, radírral tisztítottam, majd a festett részeket Regnál³⁴ 3%-os alkoholos oldatával több rétegben levédtem. Az egyes rétegek után 24 óra kötési időt hagytam; majd egy gyors nedvestisztítást végeztem, Präwozelles ioncserélt vízben. A kiöblített selymet papírvattával víztelenítettem. Amikor már épphogy csak nedvesnek lehetett érezni, az asztallapra simítva hagytam szabadon megszáradni.

Restaurálási módszerének kidolgozásában több követelménynek kellett megfelelni. Egyrészt, hogy megoldódjon az eredeti nagyságnak a helyreállítása, megszűnjön a hiány, másrészt, hogy a korábbi, alkalmatlan kasírozás hatását újabb ragasztásos módszerrel ne tetézzem, harmadrészt, hogy a cikkeire szétesett tárgynak biztosítsam az egybentartását úgy, hogy a színoldal élvezhetősége egyáltalán ne csökkenjen. Sajnos a legyező selyemborításának állapota már nem teszi lehetővé az anyag varrását, s így a hagyományos varrókonzerválást sem.

A hátoldal mintájának láthatóságát a továbbiakban az teszi lehetővé, hogy csak a hiányok területén alkalmaztam az eredetihez hasonló selyemanyagot,³⁵ a fonák oldal felőli alátámasztáshoz pedig átlátszó selyemkreplint választottam. A kiegészítés a selyemborítás alapszínéhez hasonlóra színezett³⁶ selyemből készült, amelyet a legyező hiányainak megfelelő alak, méret és szálirányban vágtam ki. Ezeket hátoldalról Glutofixel 1mm szélességben hozzárögzítettem az eredeti selyem hiányainak széléhez. Amíg száradt, egy erős polietilén fóliával bevont Hungarocell táblára selyemkreplint feszítettem ki. Erre helyeztem rá a kiegészített selymet a színoldallal felfelé. A táblán lévő kreplin fog a legyező szövetének az alátámasztására szolgálni. A rögzítés feladatát pedig a tárgy ívét követő, egymástól 1,5 cm távolságban lefektetett selyemszálak látják el, amelyeket lefogó öltések rögzítenek a legyező hajtáséleiben. Íves lefektetését úgy értem el, hogy a hajtásélekben, a későbbi lefogó öltések helyén beszúrt gombostűkkel tereltem a tárgy ívének megfe-

lelően a selyemszálát. Ezekon a helyeken a tűszúrások nem tudják károsítani a törékennyé vált selymet, mert itt már szétvált az anyag, csak az arany színű kotúrhímzés tartja össze egy-két ponton. A varrókonzerválás elkészültével a legyező selymének széle mentén körbevágtam a kreplint. A felső szélt záró szalagot pótoltam a hiányos területeken. Az így konzervált selyemborítást az eredeti technikával megegyezően rögzítettem vissza a küllőkre. (8. ábra) A küllőzet tisztítása a már leírtak szerint történt. A gouache technikájú minták pótlásához rekonstrukciós rajzot készítettem. (9. ábra)

A tárgyak restaurálásához a hajdani készítés-technikát szinte mozdulatról mozdulatra meg kellett ismerni. Eközben olyan apró, de szabályosan ismétlődő eltérésekre derült fény, amelyeket csak hosszas és alapos szemlélődés után lehet észre venni, s a tárgy összképét közelről sem befolyásolja, a távolabb álló, vagy felületes néző számára pedig teljesen elvész. Miért válogatták hát szemenként a flittereket, és miért váltogatták árnyalatoként felváltva a rögzítőfonalat? Vajon eleink ennyivel élesebb szeműek voltak? Minden esetre annyi bizonyos, hogy a készítők a maguk számára is változatosabbá, hangulatosabbá tették ezzel munkájukat.

Összefoglalás

A cikkben a legyezők eredetének és történetének rövid összefoglalása után, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében található legyezők anyagait és készítőtechnikájukat összefoglalóan jellemeztem; leírásuk a 6. jegyzetben található.

Mint textilrestaurátor elsősorban a textilborítású legyezők restaurálásával foglalkozom. Az összetett anyagú tárgyak változatos konzerválási problémákat vetnek fel, megoldásuk izgalmas szakmai feladatot jelent. A cikkben négy textilborítású legyezőt, ezek restaurálását és a hozzá felhasznált anyagokat ismertettem.

A régi legyezők általános károsodásai közé tartoznak, hogy a küllők fa, csont, teknőc részei deformálódnak, eltörnek, hiányossá válnak; a fém, leggyakrabban réz, ezüst- és aranyozott ezüstflitterek, acéllapocskák, ezüst és aranyozott ezüstműanyagok megsötétednek, átkorrodálódnak; a textil rész az anyag öregedése folytán veszít

szerkezeti víztartalmából és egyre törékenyebbé válik. Először csak a hajtásélekben törik el, végül kihullik a küllők közül. Ez a folyamat kedvező, egyenletes körülmények közt több ezer év. A változó nedvességtartalom, az ingadozó hőmérséklet az UV-sugárzás katalizáló hatása azonban száz évre, vagy annál is rövidebb időtartamra gyorsítja fel.

A restaurálás során igyekeztem olyan anyagokat használni, amelyeknek jó az öregedésállóságuk. A kezelési módok között vannak olyanok, amelyeket több tárgyon is tudtam alkalmazni, de e cikkben a hangsúlyt az eltérő megoldásokra fektettem, mert ezek részben az egyes darabok speciális károsodásából, részben pedig azok sajátos készítőtechnikájából következtek.

Általánosan alkalmazott módszerek

A fa küllőrészeket a törésvonal mentén elvékonyítottam és összeragasztottam, hátoldaltól egy-egy méretre faragott, elvékonyított furnérral megerősítve. A vékonyításra azért volt szükség, hogy az egymásra ragasztott régi és új furnér csak minimális mértékben legyen vastagabb az eredeti vastagságánál, és a kettő a csatlakozásnál egybesimuljon. A ragasztás helyét az eredeti festés vagy pácolásnak megfelelően retusáltam.

A fém díszítményekről a korróziós termékeket mechanikusan, radírral távolítottam el, majd több rétegben Paraloid B72-vel levédtem. Az esztétikai helyreállítás érdekében a hiányzó díszek helyett hasonlókat készítettem és az eredetieket ezekkel pótoltam.

A küllőket úgy restauráltam, hogy egy ép küllőről szilikonmintát vettem, majd a negatívba illesztettem a hiányosat és a kiválasztott kiegészítő- anyaggal kiöntöttem a pótlást. A műanyagot a kikötés után a lapok méretére csiszoltam.

Speciális probléma-megoldások

Az I. 56.58. és az I. 56.56. leltári számú legyezők textilborítása annyira hiányos és előregedett, hogy a textilrestaurálásban általánosan alkalmazott alátámasztásos módszert ezeknél nem lehetett alkalmazni. Ilyenkor kézenfekvő megoldást nyújthat a ragasztásos módszer. Ezek hosszútávú alkalmassága és reverzibilitása viszont kérdéses, ezért egy harmadik megoldást választottam. A megmaradt részeket két selyemkreplin közé varrtam be úgy, hogy azokat a szélük mellett körbevarrtam. Ezáltal a flitterek és egyéb díszítőelemek eredeti rögzítőfonalait sem ki-

venni, sem átölni nem kellett azért, hogy azokat biztonságosan rögzíthessem. A kreplin helyettesíti az eredeti textilborítást, megoldja a rögzítés problémáját, ugyanakkor mindkét oldalról láthatóak maradnak az eredeti részek.

Az előző tárgyaknál a küllőkhöz könnyen hozzá lehetett férni, ezért nem okozott gondot a javításuk. Az I. 56.55. leltári számú legyezőnél azonban a dús flitterezést akkor varrták a legyezőre, amikor a textilborítás már a váz mindkét oldalára rá volt erősítve, így a varratok a küllőket átöltné készültek és azokat nem lehetett kiszabadítani a két textilréteg közül. Egyik lehetőségként, kínálkozott, hogy csak tisztítást végzek. A tárgy kiállítása azonban így csak vízszintesen, a tároláshoz kialakított dobozában lenne lehetséges. Megoldást jelenthetett volna, ha a küllők megerősítését a textilen keresztül, fonákoldaltól végeztem volna el. A ragasztó így átíratná a gaset és kívülről látható lenne a megerősített szakaszokon a ráragasztott pótküllő. Ezek helyett amellett döntöttem, hogy néhány flittert lebontok, hogy a szükséges mértékben hozzáférhessek a szövetek között a küllőkhöz. Így csipesszel be tudtam helyezni az előre elkészített és retusált kiegészítéseket. Az egyes küllők javítandó területét a ragasztások idejére Szilikon-papírral izoláltam a textiltől. A küllőket külön-külön kezeltem, a lesúlyo-

záshoz speciális, lépcsős alátámasztást alkalmazva, hogy egyik küllő se feszüljön meg a súly alatt. Végül visszavarrtam a lebontott és kezelt flittereket.

Az I. 56.49. leltári számú legyező restaurálási módszerének kidolgozásában több követelménynek kellett megfelelni. Egyrészt, hogy megoldódjon az eredeti nagyságnak a helyreállítása, megszűnjön a hiány, másrészt, hogy a korábbi, alkalmatlan kasírozást megszüntessem és újabb ragasztásos módszert ne alkalmazzak, harmadrészt, hogy a cikkeire szét-esett tárgynak biztosítsam az egybentartását úgy, hogy a színoldal élvezhetőségét egyáltalán ne csökkentsem. Mindezek mellett figyelembe kellett venni, hogy a legyező selyemberítésének állapota már nem teszi lehetővé az anyag varrását.

Megoldást a különböző technikák kombinációja jelentette. Kiegészítést csak a hiányok területén alkalmaztam, az eredetihez hasonló selyemanyagból. A fonák oldal felőli alátámasztáshoz átlátszó selyemkreplint választottam. A rögzítést pedig a tárgy ívét követő, egymástól 1,5 cm távolságban lefektetett selyemszálak látják el, amelyeket lefogó öltések rögzítenek a legyező hajtáséleiben. Ezekben a helyeken a tűszúrások nem tudják károsítani törekennyé vált selymet, mert itt már szétvált az anyag.³⁷

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

Ltsz = leltári szám

Virágnyelv 1990 = Virágnyelv és más titkos nyelvek.
Szerk.: Gétsy L. A legyezőnyelv. Budapest 1990. 123-141.

KOROKNAY 1983 = Sz. KOROKNAY É.: Legyezők.
Régiségek könyve. Budapest 1983. 365-357.

¹ Virágnyelv 1990

² Az első ismert strucctoll legyező egy Kr.e. 1370-ből való egyiptomi sírleletből származik. Fogója elefántcsont – KOROKNAY 1983

³ KYBALOVÁ, L. - HERBANOVÁ, O. - LAMAROVÁ, M.: Legyezők. Képes divattörténet az ókortól napjainkig. Budapest 1974. 471.

⁴ Virágnyelv 1990

⁵ A bécsi „Wien s grösses Special-haus für Fächer” műhely kis katalógusban hirdeti (M. Wiesz. Wien, Kärntner Str. 18. cím alatt) kapható legyezőit és a képen látható legyezőtartót.

⁶ A gyűjteményben lévő legyezők:
Ltsz.: 53.3.181. Celluloid foglalásban madártollak, „László” felirattal.

Ltsz.: 53.4.82. Falcmezből, festett madarakkal.

Ltsz.: 56.41. Felhős, barna teknőcből, sima küllőkből áll, fekete strucctollal. Előlapján fekete atlasz szalagsokor.

Ltsz.: 56.42. Csont, fekete tollakkal. Előoldalán két paradicsommadár.

Ltsz.: 56.43. Csont, fehér tollakkal.

Ltsz.: 56.44. Aranyozott fa küllők. Rézfogóján gyöngyház gomb, krémselyem bojt.

Ltsz.: 56.45. Csontküllők festett papír pásztorjelenet.

Ltsz.: 56.46. barna fa, vászonlappal borítva, rajta az Iparcsarnok, fás táj, nemzeti színű zászló, „Budapest 1885” felirat.

Ltsz.: 56.47. Barna nád, papírlappal, nyomott dísz. Rokokó öltözetű pár, amorettek.

Ltsz.: 56.48. Csontküllő papírlappal, rajta olajnyomat, lovagi jelenet, rokokó díszek.

Ltsz.: 56.49. Ezüst, arany díszítésű, fehér csontküllő. Selyem, rokokó jelenet.

Ltsz.: 56.50. Fehér csontküllő, fehér selymén virágcsokor.

Ltsz.: 56.51. Áttört acéllapocskákkal díszített szaruból, papírlappal.

Ltsz.: 56.52. Falapok papírral.

Ltsz.: 56.53. Áttört díszű, fehér celluloid lapokból.

- Ltsz.: 56.54. Áttört, ezüst és festett díszű csont, fehér papírral.
- Ltsz.: 56.55. Ezüst és acéllapocskás díszű teknőcből, barna gase-ből.
- Ltsz.: 56.56. Áttört és acéllapocskás szaru küllők, és tüllborítás.
- Ltsz.: 56.57. Külső lapjai teknőcből, a belső gazdagon áttört és arany papír rátéttel díszített, lapjai fehér celluloidból.
- Ltsz.: 56.58. Ezüst nyíldíszes teknőcből flitterdíszes gase lapja csak töredék.
- Ltsz.: 56.59. Áttört díszű fehér karton lapokból, fehér selyembojttal és zsinór összefogó-karikával
- 7 A leltárban ez a megjelölés szerepel. Valójában annyit tudunk róluk, hogy tükröződő felületű, vastartalmú fémötvözet. A cikkben tükrös néven szerepelnek.
- 8 KOROKNAY 1983
- 9 JÁRÓ M.: Cseppanalízises jegyzete alapján, oldószeres vizsgálattal azonosítva. Képzőművészeti Egyetem, Budapest 1990 (Kézirat)
- 10 Mikroszkópos és oldószeres vizsgálat alapján azonosítva. Láncfonal sűrűsége 34/cm; vetülék sűrűsége 28/cm.
- 11 A kék legyező az állandóság és a hűség jelképe volt.
- 12 Atlasz kötésű, 8 mm széles selyemszalag. Mikroszkóposan vizsgált. Láncfonal sűrűsége 86/cm; vetülék sűrűsége 72/cm.
- 13 Poli(vinil-acetát) alapú, vizes diszperziós, általános ragasztó.
- 14 Metil-akrilát (30%) + etil-metakrilát (70%) kopolimer. Igen jó öregedésálló, toluol, xilol és alkohol oldja, 2-20%-os oldata használatos.
- 15 A több vékony rétegben felvitt műanyag jobban védi a fémeket, mint az ugyanolyan vastagságú egy réteg, mert a kialakult rácspontok nem pontosan egymás felett jönnek létre. Csökken a rácspontok közti tér, így a kis molekulák is nehezebben férnek hozzá a fémhez.
- 16 A Prävozell ionmentes tenzid, amely hideg vízben is jól tisztít.
- 17 Láglyított, valamint vas- és klórmentes, nehogy ezek az ionok a textilben maradványként katalizálhassák annak a bomlását.
- 18 A kitűzéshez rozsdamentes, 00-ás méretű tűket használtam.
- 19 Import, natúr hernyóselyem szövet. Láncsűrűsége: 46/cm vetülék sűrűsége 38/cm.
- 20 Hungarocell: Habosított polisztirolból készült tábla, amelyet erős polietilén fóliával bevonva használtam. Ezen az íves tű hegye megcsúszik, így alkalmas a varrókonzerválódó tárgyhoz alátétként.
- 21 Metil-cellulóz: cell-O-CH₃. Papírragasztó, pergő festék megszilárdítására, vízzeloldható, mikroorganizmusokra kevésbé érzékeny.
- 22 Hasonló, empire stílusú, XIX. század első felére datált, flitterekkel kivarrt legyezőt láttam az Iparművészeti Múzeum Kisgyűjteményében. Ltsz.: 51.991.
- 23 Összecsukható, megközelítőleg félkör alakú, nyél nélküli.
- 24 A barna legyező változó szerencsét jelentett - Virágnyelv 1990
- 25 Az anyag neve gase. Láncsűrűsége: 26/cm, vetülék sűrűsége: 24/cm.
- 26 Mikroszkóp alatt cseppanalízises módszerrel azonosítva.
- 27 Az arany hímzésű legyező gazdagságot jelképezett - Virágnyelv 1990
- 28 Metakrilát.
- 29 RTV-ME622 628 nem zsugorodik. Addíciós típusú szilikonkaucsuk. Wacker.
- 30 Diófa páccal.
- 31 Ma már egy más, etikusabb, azóta kikísérletezett módszert alkalmazok, amelynél az eredeti részből nem kell eltávolítani. Ez abból áll, hogy az élében ragasztott küllőt kívülről erősítem meg. Kétoldalról 5-5 cm hosszú kreplinszalagot ragasztok a küllőre úgy, hogy a törésvonal a szalag közepén legyen.
- 32 Analógiája megtalálható az Iparművészeti Múzeum Kisgyűjteményében. Ltsz.: 57.874. a XIX. század második felére datált.
- 33 RADISICS J.: A legyező. „Amateur-gyűjtők kiállítása” In: Magyar iparművészet 10. 1907. - két hasonló darab. Tulajdonosok: Gr. Zichy Józsefné, özv. Gr. Andrásy Aladárné. Utóbbi Vouet munkája a XVIII. századból. - Ugyancsak ebbe a csoportba tartozik az a legyező is, amely 1770-re datált, papír borítólap goueche festéssel és flitter díszrel. A középmezőben a Rózsálány koszorúzása. Gravírozással, aranyozással díszített, áttört elefántcsont küllők. FALLUEL, F. – SIMONOVICS, J.: Francia elegancia divatkellékek Párizsból. A Musée Galliera, Párizs kiállítása a Budapesti Történelmi Múzeumban 1999. 21., 23. Két másik analógiát 1770-ből és 1780-ból találtam. Ezek flitterezett, festett, három részre osztott képpel díszítettek, áttört elefántcsont küllővel, aranylappal: Fächer des 17.-20. Jahrhundert. Mainfränkisches Museum, Würzburg 1982. 27., 113., 115.
- 34 Poli(vinil-butiro-acetát) papír, textil, bőr megerősítésére, levédésére használjuk alkoholos oldatban.
- 35 A kiegészítéshez választott selyem láncsűrűsége: 68/cm, vetülék sűrűsége: 65/cm. Legyező selymének láncsűrűsége: 46/cm, vetülék sűrűsége: 56/cm.
- 36 Anilin, bázikus színezékekkel színezve.
- 37 Végezetül szeretnék köszönetet mondani Horváth Hilda művészettörténésznek, Soós Katalin restaurátorművésznek és mindazoknak akik munkám során segítettek.

RESTORATION OF FOUR TEXTIL-COVER FANS FROM THE MUSEUM "LACZKÓ DEZSŐ" COLLECTION

In this article, after a short summary of the origin and history of fans, the materials and production techniques of the fans found in the collection of the Veszprém Museum "Laczkó Dezső" are briefly described.

As a textile restorer, I am principally involved with the restoration of fans with textile overlay. Various problems arise in connection with the conservation of objects made from a combination of materials, and their restoration is an exciting professional challenge. In the article, four fans with textile overlay are presented, together with their restoration and the materials used for this.

Some of the treatment methods could be applied to several of the objects, but emphasis is laid on divergent solutions, as these resulted partially from the special damage to individual objects, and partially from the particular manufacturing techniques for these.

The textile overlays of the fans with inventory numbers 1.56.58. and 1.56.56. were so patchy and worn with age, that the usual supporting method used in textile restoration could not be applied. The long-term suitability and reversibility of gluing methods is questionable, and so a third solution was chosen. The surviving pieces were sewn in between two sheets of crêpe silk, thus solving the problem of fixing the material, and replacing the original textile overlay.

With the above objects, the spokes were easily accessible and repairing them did not cause any

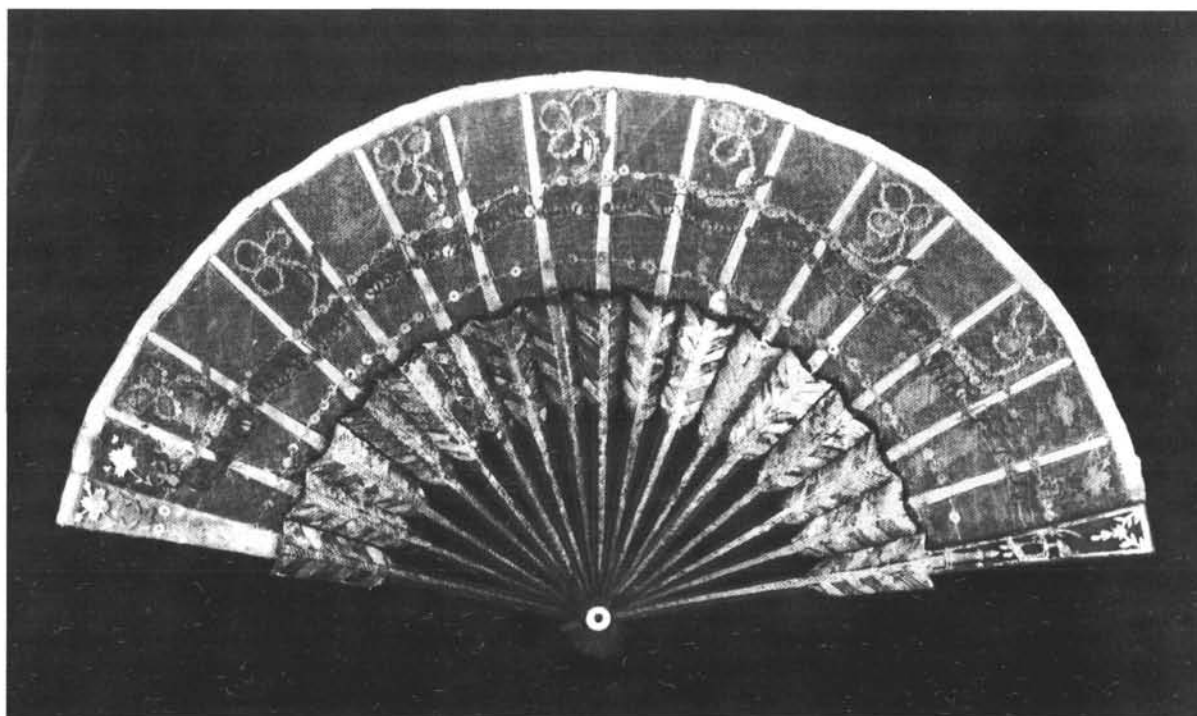
problems. This was not so in the case of the fan with inventory number 1.56.55., as the dense spangles were sewn onto the fan after the textile overlay had been attached to both sides of the framework. Several sequins had to be removed, so that the previously prepared and retouched parts could be inserted with tweezers. The sections of individual spokes in need of repair were isolated from the textile using silicon paper until they could be stuck.

In the development of a method for the restoration of the forth fan, various requirements had to be met. Firstly, that the attainment of the original size should be solved and no longer be lacking, secondly, that the previous, unsuitable backing should be removed and another gluing method should not be used, and thirdly, it should be ensured that the object, which had fallen apart into its components, should be held together in such a way that the aesthetic enjoyment of the face of the fan should not be lost in any way. Because of the condition of the silk overlay of the fan, it is not possible for the material to be sewn.

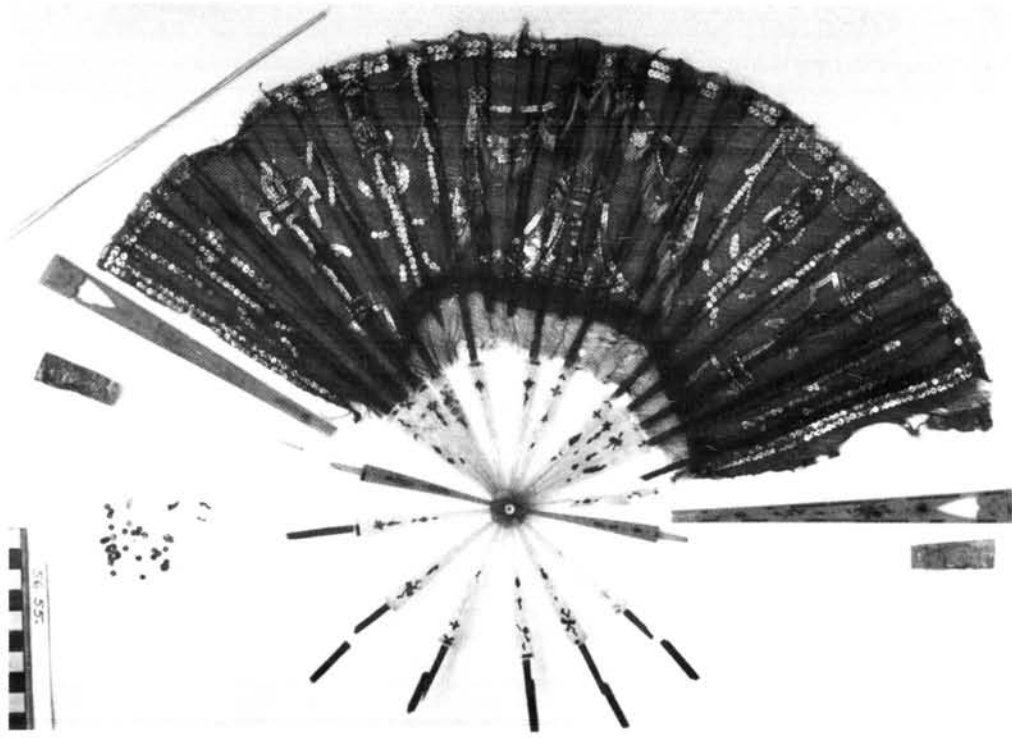
Additional pieces of a similar material to the original silk were only used where sections were missing. As support from the back side of the cloth, transparent crêpe silk was chosen. The material is fixed in position by two strands of silk, laid 1.5 cm apart, following the curve of the object, and held by stitches at the turns of the pleats in the fan. In these positions, the needle pricks cannot damage the fragile silk, as the material has already come apart.



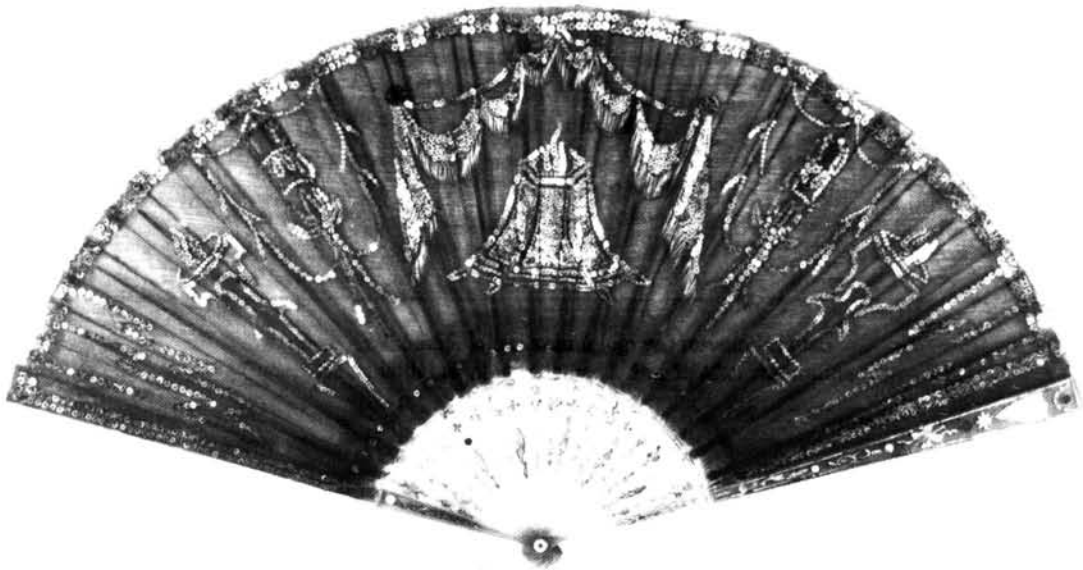
1. ábra. A legyezők tárolására készült, boltban kapható polc
Figure 1. Shop-bought shelf for storage of the fans



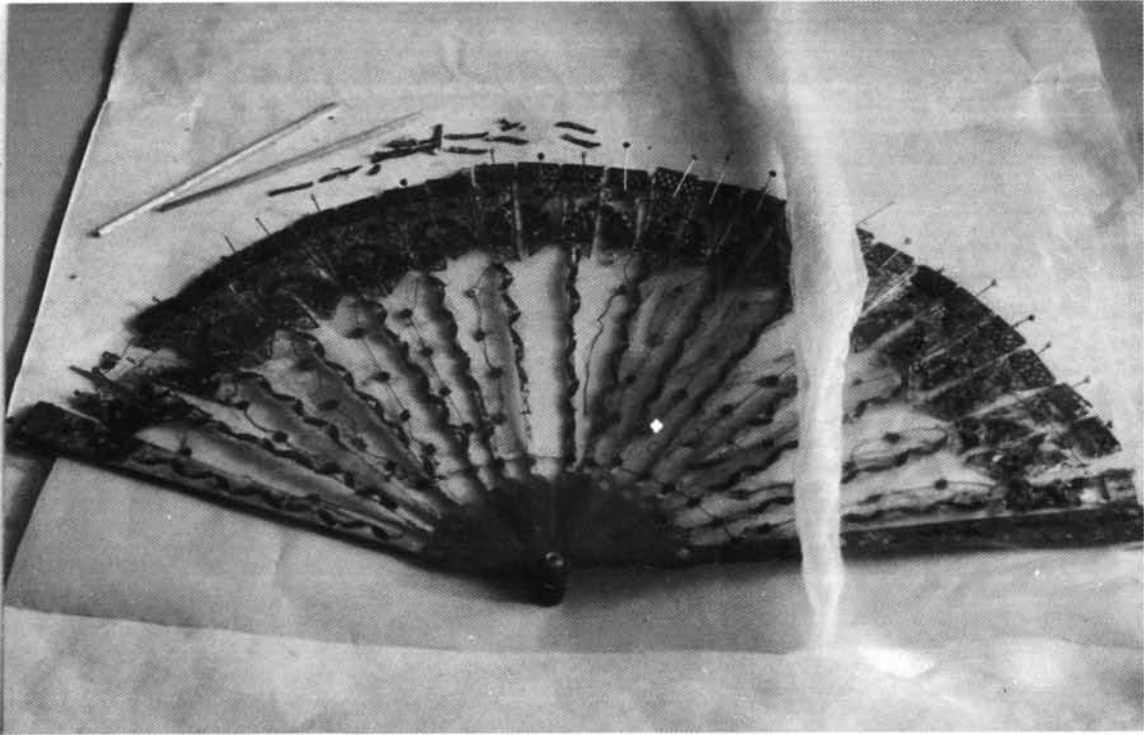
2. ábra. Az I. 56.58. leltári számú legyező restaurálás után
Figure 2. Fan with inventory number I. 56.58., after restoration



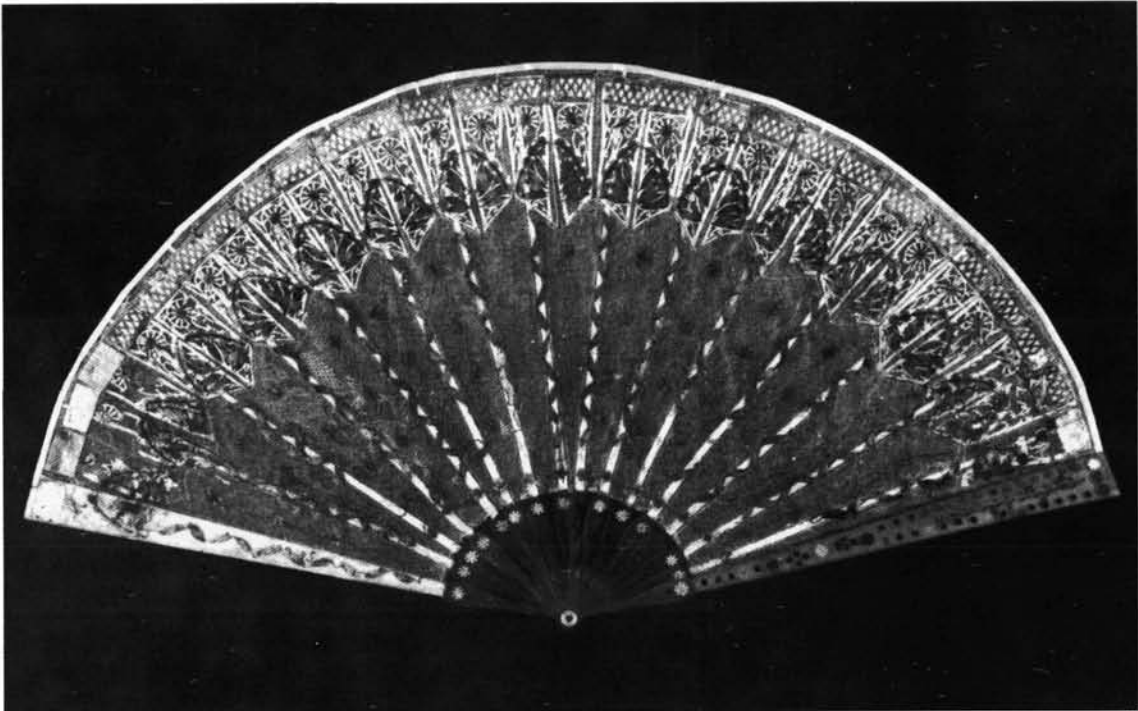
3. ábra. Az I. 56.55. leltári számú legyező restaurálás közben
Figure 3. Fan with inventory number I. 56.55., during restoration



4. ábra. Az I. 56.55. leltári számú legyező restaurálás után
Figure 4. Fan with inventory number I. 56.55., after restoration



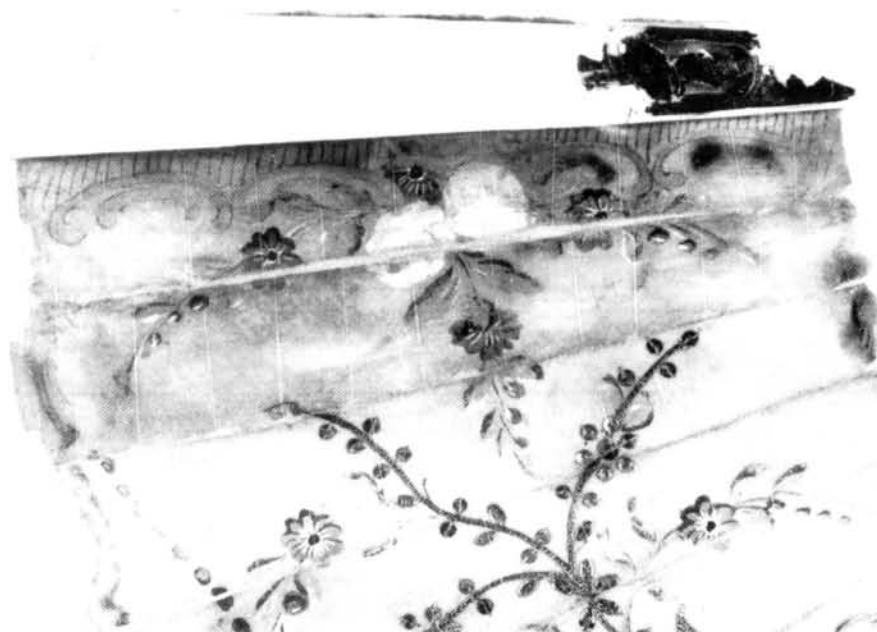
5. ábra. Az I. 56.56. leltári számú legyező restaurálás közben, a felső selyem ráhelyezésekor
Figure 5. Fan with inventory number I. 56.56., during restoration, as the upper silk was replaced



6. ábra. Az I. 56.56. leltári számú legyező restaurálás után
Figure 6. Fan with inventory number I. 56.56., after restoration



7. ábra. Az I. 56.49. leltári számú legyező részlete restaurálás előtt
Figure 7. Detail of fan with inventory number I. 56.49., before restoration



8. ábra. Az I. 56.49. leltári számú legyező részlete restaurálás után
Figure 8. Detail of fan with inventory number I. 56.49., after restoration



9. ábra. Az I. 56.49. leltári számú legyező rekonstrukciós rajza
Figure 9. Reconstruction design of fan with inventory number I. 56.49.

50

1950 • MKB • 2000

Az ÖtvenÉves Bank

